

Czy „gatunek” to „rodzaj”? W gąszczu genologii polonistycznej i germanistycznej

ANNA HANUS

(Rzeszów)

Czy polski „gatunek” mowy to także niemiecki „gatunek”, czy może jednak polski „gatunek mowy” to niemiecki „rodzaj tekstu”? Czy polskim ekwiwalentem dla niemieckiej „Textsortenlinguistik” będzie „lingwistyka rodzajów tekstów”, czy może należałoby utożsamiać ją raczej z polską „genologią lingwistyczną”? Na tak postawione pytania nie tylko tłumacz tekstów specjalistycznych nie będzie miał gotowej odpowiedzi. Wprawi ono w konsternację również niejednego językoznawcę i postawi przed dylematem badacza, który podejmie próbę analiz kontrastywnych w zakresie polonistycznej i germanistycznej lingwistyki tekstu, gdyż wspomniane kwestie terminologiczne nie są jedynie problemem stricte translatorskim. U jego źródła leżą dwie, na poły odmienne, tradycje badań lingwistycznych. Nie sposób zatem, bez zagłębienia się w meandry, zarówno polskiej¹ genologii lingwistycznej, jak i germanistycznej Textsortenlinguistik, znaleźć odpowiedniego ekwiwalentu językowego, ani tym bardziej stwierdzić, co rzeczywiście kryje się pod terminami: *gatunek mowy*, *polska genologia lingwistyczna*, *tekstologia*, *lingwistyka tekstu*, *Gattung*, *Textsorte*, *Textsortenlinguistik*, *Textlinguistik*, *Textwissenschaft*.

Zasadne, jeśli nie nawet konieczne, wydaje się zatem sięgnięcie do tradycji lingwistycznych badań nad tekstem w obu obszarach badawczych². Jak wiadomo,

- 1 Pisząc o polskiej genologii lingwistycznej i dokonaniach polskich naukowców w zakresie lingwistyki tekstu, mam na myśli dorobek polonistyki. Analogicznie traktuję terminologię analizowaną w niniejszym artykule.
- 2 Za możliwość dyskusji na temat gatunków mowy w polskiej genologii lingwistycznej dziękuję serdecznie dr Marii Krauz.

polonistyczna tradycja lingwistycznych badań genologicznych swymi korzeniami sięga do kręgu badań literaturoznawczych (por. Skwarczyńska 1965) i zasada się w dużym stopniu na myśli Michała Bachtina, czerpiąc także inspiracje z badań praskiej szkoły strukturalnej i koncepcji stylistyki funkcjonalnej, na co zwraca uwagę m.in. Bożena Witosz w swojej monografii *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki* (2005). Germanistyczna genologia lingwistyczna wyrasta natomiast na gruncie lingwistyki tekstu, czerpiąc z jej imponującego dorobku badawczego, ewoluując i przechodząc kolejne fazy rozwoju. Wykazuje więc przede wszystkim profil językoznawczy, podkreślając wyraźnie dychotomię między tekstami użytkowymi i literackimi przy czym te ostatnie znajdują się poza jej obszarem zainteresowań. Same już zatem rozbieżne tradycje badawcze w obrębie genologii lingwistycznej w obu obszarach determinują odmienne podejście do złożonych problemów opisu i klasyfikacji gatunków/rodzajów tekstu, różnice w ujęciu zjawisk, sposobie ich definiowania, jak i w samej terminologii.

Przedmiotem rozważań niniejszego artykułu będzie określenie punktów wspólnych oraz różnic pojęciowych i terminologicznych w badaniach nad tekstem, i przy klasyfikacji tekstów. Jest to zatem próba pewnej systematyzacji w celu uniknięcia nieściśłości terminologicznych oraz niewłaściwego rozumienia pojęć. Ukazane zostaną więc różne tradycje badawcze w ujęciu kontrastycznym, a także najnowsze tendencje, zwłaszcza w obrębie germanistycznej genologii lingwistycznej.

1. Germanistyczne badania nad tekstem i próby typologii tekstów

Lingwistyka tekstu w Niemczech jako samodzielna dyscyplina ugruntowała się i nabrała zdumiewającej dynamiki w latach 60. ubiegłego stulecia. Lingwistyczne badania nad tekstem rozwijały się wielowątkowo i wielotorowo, wykazując jednak głównie profil językoznawczy i przechodząc kolejne etapy ewolucji od wczesnego nurtu transfrastycznego poprzez tzw. fazę, semantyczną, komunikatywno-pragmatyczną i wreszcie kognitywną (por. Adamzik 2004). Czerpały z retoryki antycznej, opierały się częściowo na wzorcach wytworzonych przez stylistykę (por. szkoła praska, np. Daneš 1970), rozwinęły się z lingwistyki strukturalnej i generatywnej (por. Schoenke 2000: 123).

Punktem wyjścia były śmiałe tezy Petera Hartmanna i Rolanda Harwega, kierujące i przenoszące punkt ciężkości badań językoznawczych ze zdania na tekst. To bowiem Hartmann w 1968 roku wygłosił tezę, iż właśnie tekst powinien być przedmiotem badań lingwistyki, gdyż jest [das] „originäre sprachliche Zeichen”³

(Hartmann 1971: 10), a „jeśli w ogóle mówimy, to mówimy tylko za pomocą tekstów”⁴.

W ten sposób zanegowana i odrzucona została dotychczasowa teza przypisująca zdaniu miano największej jednostki w dociekaniach lingwistycznych. Językoznawcy ci początkowo koncentrowali się głównie na analizie sąsiadujących ze sobą zdań i ich wzajemnej relacji. Harweg przeanalizował pełnioną przez zaimki rolę w tekście, definiując tekst jako ciąg następujących po sobie zadań „powstały dzięki nieprzerwanym połączeniom pronominalnym [zaimkowym]” (Harweg 1968: 148, por. Klemm 2002:20)⁵. Z czasem jednak **transfrastyczne** badania struktur powierzchniowych, głównie spójności syntaktycznej⁶ okazały się niewystarczające. W latach siedemdziesiątych zaczęto śledzić progresję tematyczną tekstu opartą na koncepcji izotopii Greimasa, analizować tzw. modele tematyczne zaproponowane do badania tekstu przez Brinkera i Agricolę (por. Heinemann/Heinemann 2002: 68 i nast.) i wyjaśniać takie pojęcia jak: tekst, tekstualność, koherencja i kryteria zewnątrztekstowe, przechodząc tym samym do fazy **komunikatywno-pragmatycznej**. Tekst zaczął być postrzegany jako działanie językowe, a Brinker, integrując kilka wcześniejszych koncepcji badawczych, nadał koherencji całościowy wymiar gramatyczno-tematyczno-pragmatyczny, ujednociając i uszczegóławiając w ten sposób pojęcie koherencji oraz uznając czynnik pragmatyczny za decydujący.

Kolejnym krokiem było przypisanie tekstowi, jako całości funkcji komunikatywnej i uznanie tematu tekstu za ‘jądro treści tekstu’ (por. Brinker 1979: 9) oraz wydzielenie w tekście tematu głównego i tematów pobocznych. Nie bez znaczenia dla dalszych badań nad tekstem okazała się także teoria aktów mowy, za sprawą której zaczęto postrzegać teksty jako zbiory illokucji tworzące tzw. struktury illokucyjne. Owe struktury stanowiły swego rodzaju zintegrowane całości oparte na hierarchicznej konstrukcji złożonej z illokucji pomocniczych i dominujących (por. Heinemann/Heinemann 2002: 82-85).

4 „Es wird, wenn überhaupt gesprochen wird, nur in *Texten* gesprochen“ (Hartmann 1968: 212)

5 Por. Klemm 2009: 16.

6 Termin ten wyjaśniony jest w opracowaniu pod redakcją Bilut-Homplewicz/Czachur/Smykała *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy* (por. Zofia Bilut-Homplewicz 2009: 333).

1. Genologia lingwistyczna w badaniach germanistycznych⁷

W latach 70. ubiegłego wieku równolegle do badań pragmatycznych nad tekstem jako kompleksowym działaniem językowym pojawiły się także głosy o konieczności typologii tekstów (w Polsce badania w tym zakresie określa się mianem genologii lingwistycznej). Nie znaczy to jednak, że wcześniej nie podejmowano zabiegów mających na celu zanalizowanie i opisanie tego „uniwersum tekstów”⁸, by wymienić tu chociażby retorykę antyczną, czy podział tekstów o nacechowaniu estetycznym w literaturoznawstwie lub rozgraniczanie tekstów publicystycznych. Rodzaje tekstów wydzielano pod koniec lat 60., a cechy formalne i strukturalne tekstu były decydującymi sygnałami klasyfikującymi.

Dostrzeżono jednak odpowiednio do nakreślonych zadań komunikacyjnych pewnego rodzaju systematyczną powtarzalność określonych sformułowań i struktur tekstu, co dało podstawę tezie, iż tego rodzaju powtarzalność nie jest przypadkowa i podlega pewnym regułom. De Beaugrande i Dressler nazywali tę prawidłowość nacechowaniem rodzajowym wszystkich tekstów (por. 1981: 188). Niełatwo jednak było znaleźć i pogrupować takie zespoły cech, tym bardziej, iż lingwiści poruszali się głównie w obrębie formy i struktury tekstu. Przełomowym pod tym względem okazały się tezy przedstawione podczas kolokwium w Rhdzie, podczas którego dotychczasowe kryteria oparte na strukturze tekstu skonfrontowane zostały z nader nowatorskimi kryteriami klasyfikacji tekstów, a mianowicie kryteriami pozatekstowymi (por. Gülich/Raible 1972). Rodzaje tekstu przestały być postrzegane jako jednostki wyłącznie formalne i strukturalne. Dotychczasowe opieranie się na cechach statystyczno-formalnych prowadziło niezrządkiem do absurdalnych wręcz klasyfikacji. Model zaproponowany przez Barbarę Sandig (1972) zerwał ze *stricte* formalnym rozumieniem rodzajów tekstu. Badaczka wyodrębniła pozajęzykowe czynniki charakteryzujące rodzaje tekstu i zestawiała je z kryteriami strukturalnymi, wyróżniając i tworząc w ten sposób tzw. wiązki cech. Mimo iż model Sandig z powodu dosyć dowolnego doboru cech (por. Heinemann 2000: 510) nie sprostał wymaganiom całościowego opisu rodzajów

---

7 Niniejsze rozważania wstępne mają z założenia charakter informacyjny w celu przybliżenia polskiemu odbiorcy stanu badań w zakresie germanistycznej genologii lingwistycznej. Zawarte w nim treści posłużą w dalszej części artykułu do porównania tradycji i tendencji badawczych w Polsce i w krajach niemieckojęzycznych oraz podjęcia analiz mających na celu konfrontację pojęć w obrębie badań nad tekstem.

8 Textuniversum (Dimter 1981: 8).

tekstu (okazał się mało przydatny w klasyfikacji tekstów), to jednak skierował uwagę lingwistów na czynniki pozajęzykowe. Równoległe do badań Sandig powstał też model badawczy zorientowany semantycznie nazywany semantyczno-treściowym bądź tematycznym (Franke 1991: 162). W obrębie tego modelu wielu badaczy łączyło teksty w grupy, opierając się wyłącznie na kryterium tematycznym. Jednak również i ten model opisu i klasyfikacji okazał się niewystarczający.

Do rozszerzenia modeli tekstu doszło za sprawą badaczy, którzy za znaczący dla tekstów uznali tzw. czynnik sytuacyjny. W ich przekonaniu to sytuacja komunikacyjna determinuje rodzaj tekstu i z tego też powodu należałoby badać teksty w ich naturalnej sytuacji komunikacyjnej (por. Schwarz 1985: 43). Znaczącymi dla rozwoju typologii rodzajów tekstu okazały się przede wszystkim prace empiryczne, w których analizowane były poszczególne aspekty sytuacyjne jak np.: medium, obszar działania czy obszar zastosowania (por. Heinemann), czyli tak zwane czynniki ramowe. Niebawem zainteresowanie lingwistów zwróciło się w kierunku aspektów funkcjonalnych tekstów, czego wynikiem było powstanie tzw. modeli funkcjonalnych. Podstawą klasyfikacji tekstów stała się funkcja tekstu, tj. zamiar lub intencja komunikacyjna wytwórcy tekstu, realizowana w tekście za pomocą uznanych za konwencjonalne środków wyrazu⁹ (por. Brinker 1985: 125). Brinker określił funkcję tekstu jako *Basiskriterium* [kryterium bazowe] i wyodrębnił pięć głównych funkcji, a tym samym pięć klas tekstów: informujące, nakłaniające, zobowiązujące, kontaktowe i deklaratywne. Zaznaczył przy tym, iż w procesie typologii tekstów w ramach poszczególnych klas należy uwzględnić kryterium kontekstowe i cechy tematyczne (por. Brinker 1985: 125 i n.). Cechy tematyczne, nazywane przez Brinkera kryteriami strukturalnymi, rozumiane są tu jako rodzaj tematu tekstu, wzorca tematycznego i formy rozwinięcia tematycznego.

Jak dowiodła praktyka komunikacyjna i analityczna, tekstów nie można opisywać jednowymiarowo. Mimo licznych prób nie udało się na podstawie jednego kryterium wydzielić rodzajów tekstu. Heinemann i Viehweger opowiadając się za holistyczną koncepcją rodzajów tekstów, zaproponowali tzw. *Mehrebenenmodell* (model wielopłaszczyznowy), będący swego rodzaju sumą modeli stosujących jedno kryterium i łączący teorie działań językowych, założenia gramatyczne i teorie dotyczące kompozycji tekstu. Model wyodrębnił pewne elementy stałe rodzajów tekstu, uwzględniając jednocześnie pewne możliwości elastycznego podejś-

9 Za konwencjonalne środki wyrazu uznawane są tutaj środki wyrazu obowiązujące w danej społeczności komunikacyjnej.

cia w systematyzowaniu i definiowaniu poszczególnych rodzajów. Heinemann (2000: 513) w swojej klasyfikacji uwzględnił następujące kryteria: formę zewnętrzną, strukturę wewnętrzną, aspekty treściowo-tematyczne, konfigurację środków językowych, warunki komunikacyjne oraz funkcję komunikacyjną, którą przyjmuje za podstawowe kryterium klasyfikacyjne. Zaproponował także systematyzujący hierarchiczny podział klas tekstów.

Rys. (Heinemann, 2000: 514)¹⁰

Heinemann określa rodzaje tekstów jako klasy charakteryzujące się pewną ilością cech wspólnych, wyodrębnianych na podstawie dużej liczby kryteriów. Klasy rodzajów tekstu natomiast wyróżniane są przez niego na podstawie znacznie mniejszej liczby owych kryteriów i cechują się wyższym poziomem abstrakcji, podczas gdy warianty rodzaju tekstu wykazują w stosunku do rodzajów tekstu dodatkowe cechy treściowe.

Wzorem innych lingwistów zajmujących się klasyfikacją rodzajów tekstów konsekwentnie wykluczył ze spektrum swoich badań teksty mówione i teksty artystyczne. Heinemann (2000) podjął także próbę opisanie tzw. wzorców tekstowych oraz nakreślenia relacji pomiędzy wzorcem a rodzajem tekstu. Wzorce tekstowe określił jako „modele specyficznych typów kontekstów działań interakcyjnych” (Heinemann/Viehweger 1991: 129)¹¹. Wyszedł z założenia, iż każdy uczestnik komunikacji posiada pewien zasób wiedzy, pewną pulę skutecznych działań komunikacyjnych. Stwierdził, iż wzorce tekstów mają charakter proceduralny i aktywizują się jako orientacyjne ramy skutecznych działań w powtarzających się warunkach komunikacyjnych, czerpiąc z puli zasobów mentalnych wytwórcy tekstu.

¹⁰ Przekład za: Heinemann 2009: 81.

¹¹ Por: Heinemann 2009: 85.

Wzorce tekstowe służą uczestnikom komunikacji do wytwarzania tekstów adekwatnych i skutecznych w danej sytuacji komunikacyjnej. Jako podstawowe charakterystyczne cechy wzorców tekstów wymienia: powtarzalność, elastyczność i wariantowość. Rodzaje tekstów natomiast w odróżnieniu od wzorców tekstów są pojęciami zbiorczymi dla pewnej liczby potencjalnych tekstów o określonych cechach konstytutywnych. „Przyporządkowanie konkretnego egzemplarza tekstu do określonego rodzaju tekstu następuje na podstawie rozpoznania/identyfikacji podstawowych komponentów idealnego wzorca tekstu (i dalszych cech specyficznych) jako konstytutywnej struktury bazowej tego egzemplarza tekstu. Rodzaje tekstu są zatem reprezentatywnymi formami danego wzorca tekstu na niższym poziomie abstrakcji” (Heinemann 2000: 518)¹².

Nowsze prace dotyczące klasyfikacji tekstów potwierdzają konieczność wielopłaszczyznowego podejścia do tego złożonego zagadnienia. Na szczególną uwagę zasługuje między innymi stanowisko Kristen Adamzik (2001a), która proponuje zarzucenie poszukiwań uniwersalnego zestawu kategorii klasyfikacji rodzajów tekstów. Badaczka uważa, iż konieczne jest całościowe i kompleksowe spojrzenie na teksty i rodzaje tekstów oraz podjęcie próby opisu tego uniwersum jako „funkcjonalnej współzależności”, a nie szukanie cech odróżniających poszczególne formy. Wstępnie zgadza się ona z płaszczyznami opisu zaproponowanymi przez Heinemanna (formalno-gramatyczna, treściowo-tematyczna, funkcja komunikacyjna, warunki komunikacyjne). Nie zgadza się jednak z tezą, iż są to tylko aspekty fakultatywne (por. Heinemann 2000: 16). Zdaniem autorki dobór płaszczyzny zależny jest każdorazowo od obiektu poddanego analizie. Stąd jej teza o konieczności postępowania indukcyjnego. Uważa, iż nie należy ograniczać się do badania tekstów standardowych, gdyż ich wzorce tekstowe i cechy immanentne są oczywistością nawet dla laika, lecz zachęca, by zwrócić się ku badaniom tekstów obszerniejszych objętościowo, bardziej złożonych, kompleksowych, stawiających czytelnikowi wyższe wymagania (por. Adamzik 2001a: 22). W tego rodzaju tekstach interesujące są nie tyle wzorce tekstowe i stałe standardowe komponenty, lecz przede wszystkim to, co niestandardowe, czynnik kreatywny i indywidualny. Ograniczanie się do grupowania tekstów według ich cech wspólnych okazuje się niewystarczające i mało skuteczne. Należy badać relację pomiędzy poszczególnymi tekstami a odpowiednimi rodzajami tekstu, gdyż nie każdy tekst jesteśmy w stanie przypisać odpowiedniemu rodzajowi tekstu, by wymienić tu chociażby mieszanie wzorców tekstowych w poszczególnych realizacjach teksto-

12 Por.: Heinemann 2009: 87.

wych. Adamzik zwraca także uwagę na powiązania tekstów i rodzajów tekstów tworzące jej zdaniem coś w rodzaju *łańcuchów* lub *sieci rodzajów tekstu*, które określa mianem *intertekstualności rodzajów tekstu* (por. Adamzik 2001a: 27). Wskazuje tym samym nową drogę zmierzającą w kierunku analizy i opisu tekstów powiązanych ze sobą tematycznie i funkcjonalnie w obrębie określonych obszarów interakcyjnych.

Obecnie badania zmierzające do wypracowania typologii uniwersum tekstów nie zajmują już centralnego miejsca w obrębie dyscypliny, ustąpiły pola nowym kierunkom i zainteresowaniom badawczym, niemniej jednak nadal są prowadzone, chociaż pod innym kątem. Naukowcy uznali, iż nie jest możliwe znalezienie homogenicznych kryteriów opisu nieograniczonego uniwersum tekstów, dlatego też skierowali swoje zainteresowania badawcze na rodzaje tekstów w określonych obszarach komunikacji.

2. Polonistyczna a germanistyczna tradycja badań nad tekstem

Mając już pewne rozeznanie w głównych nurtach i tendencjach badań nad tekstem w germanistycznej lingwistyce tekstu, możemy podjąć próbę kontrastywnego¹³ spojrzenia na tę dziedzinę tak ze strony germanistycznej, jak i polonistycznej. Celowo rezygnuje tu z szerszej prezentacji stanu polonistycznych badań nad tekstem – zob. Bartmiński/Niebrzegowska-Bartmińska (2009), Żydek-Bednarczuk (2005), Wilkoń (2002), Witosz (2005), Wojtak (2004), Gajda (2009), gdyż przyjmuję, iż znane są one polskiemu czytelnikowi¹⁴. Z tego więc względu przypomniane zostaną tylko niektóre kwestie, bez objaśnienia których niniejszy tekst mógłby stać się mało czytelny. Analizując paralele i rozbieżności w obrębie podstawowych pojęć z zakresu genologii lingwistycznej, skoncentruję się na kwestiach ter-

---

13 Termin *kontrastywny* został tutaj użyty jako ekwiwalent niemieckiego terminu *kontrastiv*, powszechnie stosowanego w tamtejszym językoznawstwie. Standardowo odnosi się on do porównań międzyjęzykowych, ale w tym przypadku użyty został za Bilut-Homplewicz w odniesieniu do „wybranych dziedzin językoznawstwa w dwóch krajach” (Bilut-Homplewicz 2009: 328).

14 Gdyby jednak polonistyczny stan badań w tym zakresie, nie był znany polskiemu odbiorcy, bez trudu znajdzie on odpowiednią literaturę w zasobach rodzimych bibliotek. Inaczej przedstawia się kwestia dostępu do wyników badań germanistycznych, gdyż te publikowane są głównie za granicą, a nawet jeśli pozycje z tej dziedziny ukazują się w Polsce, wydawane są w języku niemieckim, co może stanowić pewną trudność dla badaczy spoza kręgów germanistycznych.

minologicznych, rezygnując ze szczegółowych rozważań dotyczących ujęcia gatunku i rodzaju.

Kluczowe znaczenie dla wyjaśnienia i rozstrzygnięcia kwestii terminologicznych w zakresie analiz genologicznych w badaniach polonistycznych i germanistycznych mają niewątpliwie tradycja lingwistyczna, oraz tendencje badawcze.

Polonistyczne próby opisu i określenia rodzajów komunikatów językowych mają podłoże literaturoznawcze, czerpały z dorobku badawczego i założeń genologii literaturoznawczej i ciągle jeszcze znajdują się w sferze jej mniej lub bardziej wyraźnych oddziaływań. Nie dziwi zatem fakt, iż wiele analiz badawczych podejmowanych w tym zakresie przez językoznawców opartych zostało na tradycji literaturoznawczej. W obrębie teorii literatury badanie gatunków literackich i ich odmian ma bardzo długą tradycję, wywodzącą się z poetyki. Zapewne także takim tropem szedł Antoni Furdal proponując podczas jednej z konferencji Polskiego Towarzystwa Językoznawczego termin *genologia lingwistyczna* na określenie dziedziny nauki mającej się zająć klasyfikacją tekstów (por. Ostaszewska/Cudak 2008: 112). Analogiczną genezę ma termin *gatunek mowy*.

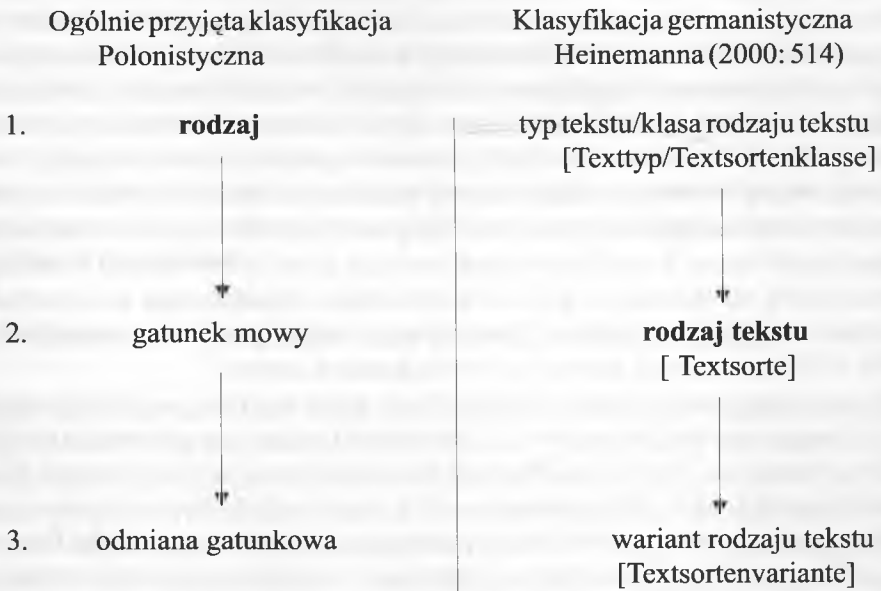
W germanistyce próby analizy i klasyfikacji tekstów wykazywały od początku zdecydowanie profil językoznawczy. Od początku także zrezygnowano z analizy tekstów literackich. Tak więc teksty użytkowe analizowane są w obrębie tzw. *Textsortenlinguistik*, bądź *Textsortenlehre*, czyli lingwistyki rodzajów tekstów, a za podstawową jednostkę w obrębie tych badań przyjęto ostatecznie termin *Textsorte*, czyli rodzaj tekstu. Rodzaj tekstu, jako pojęcie w obrębie lingwistyki rodzajów tekstów doczekało się wielu różnych, często nawet rozbieżnych definicji, stopniowo weryfikowanych i uzupełnianych o nowe aspekty badawcze. Termin ten jednak nie doczekał się ostatecznie jednorodnej definicji. Badacze zgodzili się jednak, że złożoność rodzajów tekstów można objąć jedynie za pomocą analizy wielopłaszczyznowej, opartej o dużą liczbę kryteriów (por. np. Heinemann 2000: 16, Adamzik 2001a: 22).

Termin *Gattung* (tudzież *Textgattung*), zarezerwowany jest tylko dla literaturoznawstwa. Trudności sprawia także termin *rodzaj*. Zarówno poloniści, jak i germaniści są zgodni, że terminy *gatunek mowy* i *Textsorte* należy umieścić na poziomie podstawowym¹⁵.

Na poziomie wyższym poloniści zwykli umieszczają *rodzaj*, natomiast na poziomie niższym *odmianę gatunkową* (por. Witosz 2008: 330-331). Podobnej kla-

15 Więcej na temat *poziomu podstawowego* w typologii współczesnych form tekstowych zob. Bożena Witosz (2008, 328).

syfikacji na obszarze genologii germanistycznej dokonał Heinemann, umieszczając klasę rodzajów tekstu czyli (*Textsortenklasse*), ponad poziomem *Textsorte*, a poniżej tej kategorii *wariant rodzaju tekstu* - (*Textsortenvariante*)¹⁶.

Aby przejrzysiej ukazać rozbieżności terminologiczne poszczególne odpowiadające sobie kategorie zostały przedstawione w tabeli obok.

Dane zawarte w tabeli wskazywałyby na niebywałą zgodność w kwestiach terminologicznych wśród polskich oraz wśród niemieckich badaczy, jednakże to tylko część prawdy. Zarówno w polonistycznych, jak i germanistycznych analizach pojawiały się i nadal pojawiają się kolejne określenia terminologiczne odnoszące się do tych samych zjawisk. Zwłaszcza w badaniach polonistycznych widoczna jest swoista wielość perspektyw badawczych, co pociąga za sobą wielość określeń terminologicznych, by nie powiedzieć pewną dowolność.

¹⁶ Jak zgodnie twierdzą zarówno polscy, jak i niemieccy językoznawcy, bardzo trudno jest w praktyce dokonać klasyfikacji poszczególnych kategorii, co skutkuje stopniowym odchodzeniem badaczy od ponownych prób holistycznej klasyfikacji tego niezmiernego uniwersum tekstów.

Termin w obrębie polonistycznej genologii lingwistycznej	Termin w obrębie germanistycznej genologii lingwistycznej	Tłumaczenie na język polski
Genologia lingwistyczna	Textsortenlinguistik, Textsortenlehre	Lingwistyka rodzajów tekstu, nauka o rodzajach tekstu
Rodzaj	Texttyp/Textsortenklasse	Typ tekstu/klasa rodzaju tekstu
Gatunek mowy ¹⁷	Textsorte ¹⁸	Rodzaj tekstu
Odmiana gatunkowa	Textsortenvariante	Wariant rodzaju tekstu
Gatunek literacki	Gattung	Gatunek

W germanistycznych dociekaniach panuje obecnie tendencja do podsumowania oraz wypracowania konsensusu zarówno metodologicznego, jak i terminologicznego. Stąd w niemieckojęzycznej literaturze pojawiają się opracowania syntetyzujące, stawiające sobie za cel osiągnięcie pewnego rodzaju porozumienia w kwestiach kluczowych dla danej dziedziny, a co za tym idzie porozumienia w kwestiach terminologicznych, skutkującego zaakceptowaniem optymalnych rozwiązań w tym zakresie i pewnej zgodności terminologicznej. W tabeli po stronie germanistycznej ujęte zostały zatem terminy stanowiące swego rodzaju konsensus terminologiczny. Niemniej jednak w przypisach dotyczących terminów zawartych w ww. tabeli uwzględnione zostały także inne terminy z tej dziedziny.

17 Także: *typ tekstu, genre mowy, tekstem, model gatunku/tekstu, wzorzec gatunkowy, wzorzec tekstowy, schemat tekstu, prototyp gatunku, tekstu* (por. Ostaszewska 2008: 23-24).

18 Częściowo synonimicznie z tym terminem występują m.in. sformułowania: *Textklasse, Texttyp, Textsortenklasse, Textart, Textmuster, Handlungsmuster, Textgattung, Kommunikationsart, Kommunikationsform, Redekonstellationstyp, Textvariante, Routine-Handlung, Textschema, Textentfaltungsmuster, Textbildungsmuster, struktureller Prototyp, Genre* (por. Heinemann 2000: 515).

2. Tendencje badawcze i wyzwania

Bilansując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, iż badacze zarówno jednego, jak i drugiego obszaru językowego mogliby czerpać inspirację z odmiennych koncepcji i badań prowadzonych w obu krajach. Polonistyczne badania ostatnich lat zmierzają do wypracowania zintegrowanego, homogenicznego i całościowego opisu gatunków, co jednak nie jest łatwą kwestią. „Zintegrowany opis gatunku jest wprawdzie dla współczesnej genologii propozycją kluczową – wszak wyznaczenie parametrów i sformułowanie adekwatnej definicji jej obiektu badawczego stanowi jeden z głównych postulatów dyskursu teoretycznego tej nauki (...) – to jednak zabiegi zmierzające do syntezy odmian gatunkowych stanowią zamierzenie niezwykle trudne” (Ostaszewska 2008: 25). Natomiast lingwiści Niemiec interesują się przede wszystkim rodzajami tekstów w określonych obszarach komunikacji¹⁹.

W obrębie badań germanistycznych pojawiają się ponadto głosy podkreślające słuszność zwrócenia się w kierunku lingwistycznych analiz genologicznych tekstów literackich. Szczególny niedostatek tego rodzaju analiz w badaniach językoznawczych sygnalizuje w swoich pracach Kristen Adamzik, która uwypukla potrzebę i zasadność empirycznych badań nad tekstami literackimi pod kątem genologicznych badań językoznawczych. Lingwistka podkreśla, iż badanie tekstów standardowych nie przynosi już odkrywczych wyników. Proponuje zatem, by zwrócić się w kierunku analiz tekstów bardziej wymagających, bardziej złożonych i niejednoznacznych rodzajowo, jakimi są teksty literackie. Opis takich tekstów mógłby stanowić wyzwanie dla językoznawców zajmujących się analizą i typologią rodzajów tekstu. W badaniach polonistycznych teksty literackie i użytkowe funkcjonują na tych samych prawach i nie zwykło się podkreślać dychotomii pomiędzy nimi, mając w perspektywie wypracowanie paradygmatu, pozwalającego opisać całe uniwersum komunikatów językowych.

Pojawiają się też głosy językoznawców sugerujących badaczom literatury, którzy swego czasu zarzucili tekst jako przedmiot badań, sprowadzając go do punktu przecięcia się aktywności autora i czytelnika (por. Linke/Nussbaumer 1997: 123), swego rodzaju powrót, ponowne zwrócenie się ku analizom tekstu i wykorzystanie

---

¹⁹ Termin *dyskurs* doczekał się zarówno w Polsce, jak i w niemieckojęzycznym obszarze językowym, wielu, nawet antynomicznych definicji. W tym przypadku dyskurs rozumiany jest jako zasadniczo otwarty zbiór wypowiedzi powiązanych ze sobą tematycznie i odnoszących się do siebie (por. Adamzik 2001b: 254).

lingwistyczno-semiotycznego instrumentarium do analiz tekstów literackich. Możliwość zbliżenia lingwistyki i literaturoznawstwa widzi U. Fix (2008). W połączeniu wspólnych wysiłków dyscyplin, które na co dzień mają do czynienia z tekstami, widzi badaczka szanse rozstrzygnięcia kwestii, które nie są do rozstrzygnięcia w obrębie danej dyscypliny i potrzebują konsultacji, a nawet wspólnego zaangażowania.

Ponadto pojawiają się postulaty, by nie koncentrować się na odrębności poszczególnych gatunków mowy, dostrzegać również ich powiązania tematyczno-funkcjonalne i rozpatrywać je jako swego rodzaju sieci gatunków (Textsortennetze) (Adamzik 2001a).

Jak wynika z powyższego oglądu, badacze obu krajów mają sobie wiele do zaoferowania. Postulat konieczności przenikania idei naukowych pozostaje ciągle ważny.

Literatura

- Adamzik, K., 2001a, *Die Zukunft von Text(sorten)linguistik. Textsortennetze, Textsortenfelder, Textsorten in Verbund. – Zur Kulturspezifik von Textsorten*, red. U. Fix, S. Habscheid, J. Klein, Tübingen str. 15–30.
- Adamzik, K., 2001b, *Sprache. Wege zum Verstehen*, Tübingen – Basel.
- Adamzik, K., 2004, *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*, Tübingen.
- Bartmiński J./Niebrzegowska-Bartmińska, S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- de Beaugrande, R.-A./Dressler, W. U., 1981, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen.
- Bilut-Homplewicz, Z., 2010, *Tautonomia terminologiczna? Kilka uwag o użyciu terminów „Diskurs” i „dyskurs” w językoznawstwie niemieckim i polskim*, Rzeszów
- Bilut-Homplewicz, Z./Czachur W./Smykała M., 2009, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław.
- Bilut-Homplewicz, Z./Czachur, W./Smykała, M., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław.
- Brinker, K., 1979, *Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabenstellung der Textlinguistik – Text vs. Sentence. Basic Questions of Text Linguistics. First Part*, red. J. S. Petöfi, Hamburg, str. 3–12.
- Brinker, K., 1985, *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Berlin.
- Daneš, F., 1970, *Zur linguistischen Analyse der Textstruktur*, „Folia Linguistica” IV, str. 72–78.

- Dimter, M., 1981, *Textklassenkonzepte heutiger Alltagssprache. Kommunikationssituation, Textfunktion und Textinhalt als Kategorien alltagssprachlicher Textklassifikation*, Tübingen.
- Fix, U., 2008, *Texte und Textsorten – sprachliche, kommunikative und kulturelle Phänomene*. Berlin.
- Franke, W., 1991, *Linguistische Texttypologie – Aspekte der Textlinguistik*, red. K. Brinker, Hildesheim, str. 157–182.
- Gajda S., 2009, *Gatunki wypowiedzi i genologia – Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Bilut-Homplewicz, Z./Czachur, W./Smykała, M., 2009, Wrocław, str. 135–147.
- Gülich, E./Raible, W., red. 1972, *Textsorten. Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, Frankfurt.
- Hartmann, P., 1968, *Zum Begriff des sprachlichen Zeichens. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 21*, str. 205–222.
- Hartmann, P., 1971, *Texte als linguistisches Objekt*, red. Stempel, Wolf-Dieter str. 9–29.
- Harweg, R., 1968, *Pronomina und Textkonstitution*, München.
- Heinemann, M./Heinemann, W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Heinemann, W., 2000, *Textsorte – Textmuster – Texttyp – Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband, red. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. F. Sager, Berlin-New York, str. 507–523.
- Heinemann, W., 2009, *Rodzaj tekstu – wzorec tekstu – typ tekstu – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław, str. 69–96.
- Klemm, M., 2002, *Ausgangspunkte: Jedem seinen Textbegriff? Textdefinitionen im Vergleich – Brauchen wir einen neuen Textbegriff?*, red. U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Frankfurt am Main, str. 17–29.
- Klemm, M., 2009, *Punkt wyjścia: czy każdy ma mieć swoje pojęcie tekstu? Różne definicje tekstu i ich porównanie – Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. (Antologia tłumaczeń)*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wrocław, str. 13–26.
- Linke, A., /Nussbaumer, M., 1997, *Intertextualität. Linguistische Bemerkungen zu einem literaturwissenschaftlichen Textkonzept – Die Zukunft der Textlinguistik*, red. G. Antos, H. Tietz, Tübingen: Niemeyer, str. 109–126.
- Ostaszewska, D./Cudak, R., 2008, *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa
- Sandig, B., 1972, *Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten im Deutschen*, red. E. Gülich, W. Raible, str. 113–124.
- Schoenke, E., 2000, *Textlinguistik im deutschsprachigen Raum – Text und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband,

red. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. F. Sager, Berlin-New York, str. 123–131.

Schwarz, Ch., 1985, *Bedingungen der sprachlichen Kommunikation*, Berlin.

Skwarczyńska S., 1965, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. 3, Warszawa.

Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków.

Witosz, B., 2005, *Geneologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.

Witosz, B., 2007, *Lingwistyka tekstu – stan aktualny i perspektywy*, „Poradnik Językowy” 7, 3–19.

Wojtak, M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin

Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Katowice.

Is „Species” a „Type”? In the Thicket of Polish and German Genealogies

The aim of this article is to outline the terminological differences and dissimilarities in studies on texts, as well as present problems in classification of texts or, more specifically, difficulties in their descriptions in German and Polish philological reflection and in finding common points in defining particular phenomena and terms. This is an attempt at systematization in order to avoid terminological discrepancies and the misunderstanding of terms.

The article also shows various research methods within the linguistic genealogy in the contrastive approach, and their significant influence on shaping and grounding particular terms. It seems crucial in this context to outline the newest trends within the scope of scientific interest of German linguistic genealogy, taking into account more and more clearly articulated postulates emphasizing the necessity of extending the range of studies in this field to include literary texts, which in consequence may lead to necessary terminological verification.

Key words: *linguistic genealogy, text.*

